

OBORNI TERÉZ

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG ÁLLAMA ÉS POLITIKAI BERENDEZKEDÉSE

**„...minden státusok egyenlő értelemmel
és akarattal, minden úton és módon egymásnak
patrocínáljunk és egymást óltalmazzuk”**

**„...a Királyhágón innen
és túl csak mutatóban
akadtak olyanok a
16. században, akik ne
a két, erőszakkal
elszakított magyar
tartomány egységében
gondolkodtak volna
a török áfium elleni
orvosságként.”**

Buda elestét követően mintegy három évtizedig (1541–1571) húzódtak azok a politikai-katonai csatározások és diplomáciai manőverek, amelyek nyomán a középkori Magyarország keleti feléből kialakult az Erdélyi Fejedelemség. Az új ország – Bethlen Gábor szavával élve: „birodalmacska” – alkotmányjogi fejlődéséhez, politikai berendezkedéséhez az állam szolgáltatta a mintát, amelynek területéből kiszakadt: a Magyar Királyság.

A keleti Magyar Királyságtól az Erdélyi Fejedelemségig

■ Mohácsot követően az Európában immár öt évszázada létező, középhatalmi státust elfoglaló Magyarország kettészakadása súlyos belső konfliktusokkal járó folyamat volt. A kettős királyválasztás ténye (1526) elejétől fogva magában hordozta azt a lehetőséget, hogy ha egyik király sem tudja a másikat – bármi módon – eltávolítani a hatalomból, az uralmuk alatt álló területek idővel elkülönülnek. Az 1538-ban megfogalmazott váradi béke ideiglenes megoldást jelentett a kortársak szemében, hiszen kilátásba helyezte, hogy Szapolyai (I.) János halála után az ország egysége helyreáll I. Ferdinánd jogara alatt. A ki nem hirdetett váradi béke azonban érvényre sem tudott lépni, hiszen János király halála után tovább folytatódott a küzdelem a magyar trónért és a magyar királyság egé-

szének birtoklásáért.¹ Csupán a küzdő felek személye változott meg: (II. János Zsigmond választott magyar királlyal előbb Ferdinánd, majd 1564-től fia, I. Miksa magyar király állt szemben. A János Zsigmond uralma alatt álló – és vitathatatlanul oszmán befolyási övezetként számon tartható – keleti Magyar Királyság állt szemben a Habsburgok uralta nyugati királysággal.² A váradi béke helyett a speyeri megegyezés zárta le az elkülönülési folyamatot. 1571-ben a speyeri pontok mondták ki, hogy a Magyar Királyság testéből kiszakadt terület, az új állam neve mostantól: Erdélyi Fejedelemség.

Az Erdélyi Fejedelemség szuverenitása két irányból is korlátozott volt, hiszen egyrészt az Oszmán Birodalomtól függő államként létezett, másrészt a Magyar Királysághoz is fűzték – titkos vagy kevésbé titkos szerződésekben szabályozott – kapcsolatok, amelyekben megfogalmazódott, hogy az erdélyi fejedelmek országukat továbbra is a magyar Szent Korona részének tekintik. Ez a két nagyhatalom közötti szorított helyzet határozta meg államisága fennállása alatt mindvégig a fejedelemség kormányzati és hatalmi berendezkedését.³

Erdély a Habsburgok és az oszmánok között

■ Szakály Ferenc egy alkalommal így fogalmazott: „...a Királyhágón innen és túl csak mutatóban akadtak olyanok a 16. században, akik ne a két, erőszakkal elszakított magyar tartomány egységében gondolkodtak volna a török áfium elleni orvossággént.”⁴ Így volt ez a speyeri szerződés megkötése pillanatában, még akkor is, ha pontjaiból azt olvassuk ki, hogy az elszakadást szentesítette. A János Zsigmond és I. Miksa közötti megállapodás lényegi gondolata ugyanis azt rögzítette, hogy Erdély fejedelme elismeri a magyar királyt maga fölött állónak és a fejedelemséget a királyság részének.

Az erdélyi állam közjogi helyzetét meghatározó dokumentum, a speyeri egyezmény (1570–1571) részletei:

Szapolyai (II. János Zsigmond lemondott a választott király (electus rex) címéről, és helyébe fölvetta a következő címet:

– Fenséges János fejedelem úr, a néhai felséges János királynak, Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királyának fia, Isten kegyelméből Erdély és Magyarország Részeinek fejedelme (Princeps Transylvaniae et Partium regni Hungariae); a törökökhöz írott levelekben a továbbiakban is használhatta a királyi címet.

– A fejedelem és leszármazó utódai Erdélyt és a Részeket békésen bírhatják mint szabad fejedelmek (tanquam liberi principes), minden olyan joggal egyetemben, amelyeket a szabad fejedelmek bírnak (ítélkezés, végrehajtás, birtokadományozás), ámde az ország Koronájához tartozó javakból semmit sem idegeníthetnek el örökjogon (csak elzalogosíthatnak), mert ezekről a király rendelkezhet ezután is.

– Ha a fejedelem utód nélkül hal meg, Erdély visszazáll a magyar királyra mint birodalmuk valóságos és elválaszthatatlan része (tanquam verum et inseparabile membrum).

– A fenséges fejedelem és leszármazó utódai ő szent császári és királyi felségét az egész kereszténység fejének, Magyarország királyának, maguknál nagyobbak és főbbnek, magát Erdélyt és a magyarországi Részeket is, melyeket a fejedelem birtokol, a Magyar Királyság tagjának (pro membro Regni Hungariae) tartják és vallják.

– *Ha a fejedelem vagy utódai valami módon elvesztenék Erdélyt – akkor a magyar király Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségekkel kárpótolja őket.*⁵

Báthory István pontosan érzekelte Erdély szorított helyzetét, amelyet megvilágít egy 1575-re datálható véleménye: „és figyelembe véve, hogy ez a tartomány a földkerekség két leghatalmasabb uralkodója közé van helyezve [...] másképpen nem lehet megőrizni és kormányozni, mint úgy, hogy mindkét császár kezét elnyerjük...”⁶ Báthory maga írta Miksának, hogy csak titokban ismerheti el a magyar király főhatalmát, és Erdélyben önálló fejedelemnek kell mutatnia magát, hiszen ha nem így lenne, a törökök azonnal megtámadnák országát.⁷

Erdély állami önállóságával kapcsolatban Bocskai István 1606. évi végrendelete szabott irányt a 17. századi politikai gondolkodásnak. A végrendelet világosan kimondta, hogy a fejedelemség fenntartása a másik országrésznek is hasznára és oltalmára lehet. Bocskai kiváló politikai érzéssel látta át, hogy a különálló Erdély – és egyúttal az Erdélyen keresztül elérhető oszmán fellépés – segítheti a királyságbeli rendeket abban, hogy Béccsel szemben szükség esetén megfelelő alkupozícióba kerüljenek. A Bocskai által vezetett felkelést követően a fejedelemség állama újjáalakult. Megmaradt oszmán függésben, ugyanazokkal a feltételekkel, amelyeket a 16. század közepén alakítottak ki. Erdélyt tehát nem sikerült ekkor a Magyar Királysághoz csatolni, de ebbe a magyar királyok nem nyugodtak bele, tovább folytatták a politikai manővereket céljuk elérése érdekében. A 17. század első két évtizedében, a fejedelmekkel folytatott tárgyalások során a magyar királyi kormányzat Erdélyt továbbra is a magyar Szent Korona tagjának, ennél fogva a Magyar Királyság részének tekintette.⁸

Az Erdélyi Fejedelemség, ahogyan a fejedelmeknek a szultánoktól küldött kinevező okiratok, az ahdnámék megfogalmazták: különleges státusú része volt az Oszmán Birodalomnak. Ez a különleges helyzet azt jelentette, hogy a fejedelemség a vazallus államok sorában enyhébb, kedvezőbb elbánásban részesült. Az ahdnámék megfogalmazása szerint a Porta legfőbb elvárása volt, hogy a fejedelem „barátainak barátja, ellenségeinknek ellensége” legyen. Ez a megfogalmazás a külpolitikában egyeztetést írt elő és várt el a fejedelmektől, de a belügyekben semmiféle megkötést nem jelentett.

Területi változások

■ A Mohács után Szapolyai-kézen lévő keleti, Erdély-központú országrész jelentette a későbbi fejedelemség területi alapját. Buda elfoglalását (1541) követően Szulejmán szultán kiűzte Izabella özvegy királynét Budáról, Erdélyt mint török szandzsákot adományozta a királynénak és fiának lakhelyül és uralkodásra, és ugyanígy adta Petrovics Péternek a Temesközt. A Hódoltság és Erdély közé szorult, a nyugati országrésztől elvágott tiszántúli vármegyék (Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Külsőszolnok, Temes, Zaránd) pedig igen hamar, már 1544-ben csatlakoztak a keleten formálódó államalakulathoz. Az 1560-as években Erdély és a Magyar Királyság között a felső-magyarországi területekért folyó háborúskodás után végül a speyeri egyezmény rögzítette először az Erdélyi Fejedelemség határait. Eszerint Erdélyen és a Temesközön kívül az ún. Részeket (Partiumot) alkotó Bihar, Máramaros, Kraszna és Középszolnok vármegye tartozott a fejedelemséghez.⁹

A 17. század folyamán a Magyar Királyságtól az Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alá kerülő területek többször változtak. Az 1606. évi bécsi béke pontjai értelmében Szabolcs, Szatmár, Bereg és Ugocsa vármegye került alig fél esztendőre erdélyi fennhatóság alá. 1622-ben a nikolsburgi békében Bethlen Gábor erdélyi fejede-

lem élete időtartamára (azaz 1629-ig) Erdélyhez csatolhatta Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Borsod, Abaúj és Zemplén vármegyéket. Noha ezek a területek Erdélynek adóztak a jelzett időszakban, rendjeik továbbra is a Magyar Királyság országgyűlésein vettek részt, a közjogi egyesülés tehát csak részlegesnek mondható. A vármegyéket 1630-ban csatolták vissza Magyarországhoz.

Az 1645. évi linzi békében I. Rákóczi György ismét megszerezte az előbbi hét vármegyét, hasonló feltételekkel és azzal a kiegészítéssel, hogy Szabolcsot és Szatmárt halála után fia is megtarthatja. Ennek értelmében a fejedelem 1648-ban bekövetkezett halála után csak öt vármegye került vissza Magyarországhoz, az említett kettő azonban 1660-ig gyarapította a fejedelemség területét. Az 1660. esztendő nagy veszteséget hozott, mert az oszmán támadás következtében elesett a fejedelemség legerősebb végvára, Várad, és vele szinte az egész Partium elveszett, ezzel a fejedelemség területi integritása komoly csorbát szenvedett. Félő volt, hogy az egész fejedelemségből török vilajet lesz, azonban mégsem ez történt, mert a Porta ehelyett Apafi Mihály személyében a fejedelemség utolsó ténylegesen regnáló uralkodóját segítette a fejedelmi székbe.

A térképet Nagy Béla térképész (MTA BTK TTI) készítette

Trónutódlás és a fejedelmi hatalom

■ Az erdélyi rendek 1567-ben iktatták törvénybe szabad fejedelemválasztó jogukat (*libera electio*), amelyet az Oszmán Birodalom engedélyezett számukra.¹⁰ Először 1571-ben éltek ezzel a joggal, amikor Báthory Istvánt választották meg uralkodójuknak¹¹ A szabad választás jogához az erdélyi fejedelmek formálisan mindvégig ragaszkodtak, még akkor is, ha a Portával korábban megegyezés történt a leendő fejedelem személyéről, vagy egyenesen a Porta jelölte ki az illetőt. A legnagyobb felháborodást talán éppen Bethlen Gábor 1613. évi megválasztása váltotta ki, amikor is meglehetősen nagy török–tatar haderő állomásozott Kolozsvár falain kívül, jelenlétükkel támogatva Bethlen pozícióját.¹²

A fejedelem megválasztása rendszerint országgyűlésen történt, ahol a rendek hűségesküt tettek az újonnan választott fejedelem személyére. A rendek a választás után mindenkor elfogadtatták és aláírták új urukkal a választási feltételeket, amelyben a fejedelem hatalmát korlátozó rendi jogokat fogalmazták meg. Ezek között szerepelt legelőször is a rendek választójogának további megtartása, a négy bevett vallás gyakorlásának biztosítása, az ország törvényeinek és a nemesi szabadságoknak megőrzése, a szabad véleménynyilvánítás elfogadása az országgyűléseken. A választási conditiók pontjai fokozatosan bővültek a 17. század folyamán, mind több és több pontban fogalmazták meg a rendek a fejedelmi tanács összetételére és hatáskörére vonatkozó elvárásait. A megválasztás után külön ünnepi alkalommal történt a beiktatás (*inauguratio*), amely magában foglalta azt, hogy a fejedelem esküt tesz a conditiókra. A beiktatás általában egyházi szertartás keretében zajlott le.

A fejedelmi hatalom alapját általában a megválasztott fejedelmek hatalmas magánvagyonra jelentette, amely a kincstári tulajdonban lévő jószágokkal együttvéve behozhatatlan hatalmi fölényt biztosított az uralkodó számára. A fejedelmi hatalom tehát az erdélyi állam életének minden terére kiterjedt, így a törvényhozásban, a végrehajtásban és a bíraskodásban is a fejedelmet illette meg a főhatalom. Az országgyűlés összehívása az ő parancsára történt, és annak összetétele is nagyrészt az ő akaratától függött.

Az erdélyi rendek választását minden esetben szultáni ahdnáménak kellett megerősítenie, csak ezzel az okirattal foglalhatta el helyét véglegesen és törvényesen az új fejedelem.¹³ A Porta legtöbbször nem elégedett meg pusztán a megerősítés jogával, előzetes értesítést követelt a leendő fejedelem kilétéről. A választás utáni beiktatási szertartás jelképei, a ceremónia maga is a szultán Erdély fölötti hatalmát volt hivatva kifejezni. Az ahdnáméval együtt a fejedelem számára érkező felékesített ló, uralkodói pálca, süveg, kard, zászló és kaftán közül az utóbbi kettő a szultánnak fogadott hűséget szimbolizálta.¹⁴

Az új fejedelem személyére az erdélyi rendeknek hűségesküt (homagiális eskü) kellett tenniük. A fejedelmi hatalom alapját elsősorban a fejedelmek hatalmas magánvagyonra biztosította. Ezek a nagy birtoktestek a Báthoryak, Rákócziak esetében jórészt Erdélyen kívül, magyarországi és partiumi területeken helyezkedtek el. A fejedelmek magánvagyonát és országon belüli hatalmát, tekintélyét növelte az erdélyi fiskális (vár)uradalmak sora. Bethlen Gábor ugyan nem rendelkezett óriási birtokokkal, de igen hamar biztosította magának a legnagyobb birtokosi rangot azzal, hogy uralkodása kezdetén (1615) fölülvizsgáltatta a kincstártól 1588 óta eladományozott birtokokat, és azok nagy részét visszaszerezte.

A fejedelem kezében összpontosult a katonai főhatalom is, azaz ő rendelkezett a hadsereg fölött, döntött háború és béke kérdésében, külügyi-diplomáciai ügyekben. A nem kevésbé fontos kincstári és pénzügyeket szintén a fejedelmi döntések irányí-

tották. A fejedelem nevezte ki a kormányzat élén álló, neki felelős tisztségviselőket, és kezében összpontosult a bíraskodás felső szintje is.¹⁵

A fejedelmek kivétel nélkül arra törekedtek, hogy családjukon belül örökítsék tovább az erdélyi fejedelmi rangot, ezért mindent meg is tettek. Ennek ellenére a történelmi körülmények vagy egyéni sorsuk alakulása nem tette lehetővé a dinasztiai létrehozását. Legtovább, közel négy évtizedig a Báthoryaknak sikerült a trónt megtartaniuk, és bár ez nem kizárólag a családi összetartásnak volt köszönhető, de az tény, hogy a családtagok a fejedelemség megtartása érdekében az ellentéteket és viszálykodást igyekeztek félretenni. I. Rákóczi György és Apafi esetében szinte már teljesen természetes volt, hogy a fejedelmeket fiági leszármazottaik kövessék a trónon. Ez a jogszokás elfogadást nyert a Portán is.

A rendek és az országgyűlés: a hatalom megosztása

■ Az erdélyi rendek egykamarás országgyűlésének összehívását a fejedelem vagy annak jtávollétében a kormányzó vagy helytartó kezdeményezhette. A fejedelemségben nem alakult ki főrendi tábla, és az országgyűlések létszáma semmi módon nem volt korlátozva. A fejedelem személyes hatalma, befolyása nagymértékben érvényesült az országgyűlés összetételének meghatározásában is. A vagyonosabb erdélyi urak közül a fejedelem meghívására vehettek részt az országgyűlésen az ún. regalisták, akik személyre szóló meghívót, regalist kaptak. A 17. század első felében általában 26-30 fő volt regalistaként meghívott, mintegy 21 családból, az évszázad végén, 1687-ben 81 fő 56 családból. Rajtuk kívül részt vettek a gyűlésen a fejedelmi tanács és tábla tagjai, a fejedelmi kormányzat főtisztjei, a szász és székely törvényhatóságok követei, a törvénycikkekben meghatározott városok követei, valamint esetenként az erdélyi egyházak vezetői (vikáriusok, püspökök).¹⁶

Az országgyűlések összehívására sor került új fejedelem megválasztása, beiktatása idején, az éves adómegszavazás vagy külpolitikai jellegű események, pl. portai vagy más követek érkezése, követek küldése, hadba hívás esetén szintén országgyűlési döntésre volt szükség. Az országgyűlések száma „nehéz időkben” évi 4-5, míg „békés időkben” évi 1-2-re csökkent, ezeket 1580-tól általában Szt. György- és Szt. Mihály-nap táján tartották meg. Bethlen Gábor a rendi országgyűlést meglehetősen háttérbe szorító fejedelmi politikája elérte, hogy 1622-től kezdve évi egy gyűlést tartottak, és ez a szokás a Rákócziak alatt is, egészen 1658-ig megmaradt.

Ahogy az országgyűlés összetételének meghatározásában, úgy az üléseken megtárgyalt tárgykörök terén is a fejedelmi befolyás túlsúlya volt jellemző. Maga a fejedelem nem vett részt az üléseken, de jelen volt a városban, helyette ún. elnök vezette le az üléseket, aki egyúttal a fejedelmi ítélőtábla elnöke is volt. Előbb a fejedelmi előterjesztések felolvasására és megtárgyalására került sor, ezt követték a rendi panaszok. Az országgyűlés formailag minden belügyi kormányzati ágban hozhatott törvényeket és bizonyos külügyi kérdésekben is, sőt igazságszolgáltatási jogköre is volt hűtlenség és felségsértés vádjá esetén, mégis a megtárgyalt ügyeket nagyrészt a fejedelem határozta meg. Bethlen Gábor uralkodásának utolsó évtizedében már csak kisebb jelentőségű ügyeket vitt az ország rendjei elé, ezzel is kiszorítva őket a hatalomból. Egészében véve, noha az erdélyi kormányzati forma is egyfajta rendi képviselői monarchia sajátosságait mutatta, a fejedelmi hatalommal szemben a rendek csak meglehetősen korlátozottan tudták érvényesíteni befolyásukat. A fejedelemségben tehát nem létezett az a fajta kiegyensúlyozott rendi dualizmus, mint a Magyar Királyságban, és ennek kiváló bizonyítékát mutatják az erdélyi fejedelmi kormányzat jellegzetességei is.

■ Az erdélyi rendi nemzetek (magyarok, székelyek, szászok) a fejedelmi korban mindvégig eltökélten ragaszkodtak saját korábbi jogrendjükhöz, privilégiumaikhoz. Ennek előnyei és hátrányai is voltak. Egyrésztől biztosították az adott territóriumon belüli, évszázadok alatt kiformalódott belső kormányzati-törvénykezési rend fenntartását, másrészt az egyes natiók egymás számára is biztosítékot jelentettek saját rendi kiváltságaik megőrzésében. A rendi nemzetek időről időre, általában új fejedelem trónra jutásakor megújították az egymás közötti szövetséget, azaz az uniókat, mint például 1630-ban I. Rákóczi György, 1649-ben II. Rákóczi György, 1661-ben Apafi Mihály fejedelemségének kezdetén. A rendek közötti unió fogalma a 17. századra átalakult. A szövetséget megfogalmazó törvénycikkekben már nem csupán arról volt szó, hogy összehangolt véleményre jussanak az ország közügyeit illetően, és hogy két nemzet döntése a harmadikra nézve is kötelező legyen, hanem arra is vonatkoztak, hogy a natiók garantálták egymás jogainak megtartását és érvényesítését.¹⁷

Az erdélyi törvénycikkek első nagy összegzése, az *Approbatæ Constitutiones* (1653) részletesen megfogalmazta, mit is értenek az unión: „a négy recepta religiónak szabados exercitiuma [gyakorlása] legyen; három nemzetből állván az ország (és azok constitutiói megtartatván), ha valamelyik nemzetnek szabadságában, immunitásiban, privilégiumiban, szokott és régen bévött rendtartásiban bántódása lenne, requirálván felőle a két nemzetséget, tartozzanak hitek és kötelességek szerént ország gyűlésének előtte is de facto megtalálni a fejedelmet és tanácsit a panaszolkodó nemzetségnek megbántódása felől; sőt minden úton és módon a három nemzetség egymásnak óltalommal, segítséggel tartozzék lenni, méltó panaszolkodásukra.”¹⁸

Az uniókat megújító törvénycikkek így módon a 17. század közepére alaptörvénynek, az alkotmányosság sarokköveivé váltak, amelyre a fő tisztségviselőknek, sőt olykor az alacsonyabb rangúaknak is ún. unióeszküt kellett tenni. Ezáltal az esküt tevő személy kötelezte magát a négy bevett vallás gyakorlásának megtartására, a rendek tagjainak jogvédelmére, aminek lényege az volt, hogy ha egy adott nemzethez tartozó egyént személyében vagy javaiban sérelem ért, és a fejedelem nem adott számára elégtételt, akkor a másik két nemzet törvényhatóságához fordulhatott, és így a három nemzet törvényhatóságai együttesen folyamodhattak a fejedelemhez a törvényesség érvényesítéséért. Ilyen esetben természetesen mindenkinek a maga jogrendje és a közös jogrend elfogadása alapján adatott elégtétel. Az ekkoriban Erdélyben már igen nagy számban élő románság nem rendelkezett a másik három nemzetéhez hasonló ún. rendi jogokkal. Megtarthatták azonban szokásaikat, vallásukat, és soraikból számosan bekerülhettek a nemesség körébe, nemzetiségi hovatartozásuk nem jelentette a felemelkedés akadályát.¹⁹

A fejedelemség kori Erdélyben a rendek ragaszkodása privilégiumaikhoz a középkori társadalmi struktúra túlélését vonta maga után. A fejedelemség állami egységének megtartásához ugyanis mindenkor szükség volt a rendek támogatására, és azt a fejedelmi hatalom csak akkor biztosíthatta a maga számára, ha viszonzásképpen a rendek privilégiumainak megtartását valamennyire garantálta. Ezek a belső tényezők, valamint az állandó külső veszélyhelyzet okozta szorongatottság egyben tartották és egyúttal merevvé is tették az államot, akadályozva a változást hozó belső folyamatok előrehaladását.

Az *Approbatákat* és az 1654–1669 közötti gyűlések törvényeit is tartalmazó második nagy törvénygyűjtemény, a *Compilatæ Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum* 1669-ben készült el. A törvénykönyvekben foglaltak így határozták meg az ország egészének érdekében munkálkodni köteles országgyűlés feladatát:

„Ország gyűlésében amit hazánk megmaradására, békességes csendességére, szabadsága és törvénye megtartására nézendő jókat feltalálhatnak, afféle dologban egy értelemben légyen minden[ki], kik hátra vetvén maga utilitását [hasznát] és privatumját [magánérdekét], és nemzetségünk, szabadságunk mellett, sőt csak egy privata persona [magánszemély] méltó igazsága mellett is, mind a három nemzetség és minden státusok egyenlő értelemmel és akarattal, minden úton és módon egymásnak patrocínáljunk [egymást védelmezzük] és egymást óltalmazzuk.”²⁰

Kormányzati berendezkedés

■ A fejedelem melletti korlátozott befolyással rendelkező tanácsadó testület volt a Fejedelmi Tanács, amelynek tagjait maga a fejedelem nevezte ki, mentette föl, ő hívta meg az urakat az ülésekre, ő határozta meg, hogy milyen ügyeket terjeszt a tanács elé, legfőképpen pedig: kizárólag a fejedelem döntötte el, hogy figyelembe veszi-e a tanácsurak véleményét, vagy nem. A tanács nem volt felelős az országgyűlésnek, és hatásköre is csupán általánosságban volt körülírva. A tanácsurak között a fejedelemség kormányzatának feje, a kancellár állott az első helyen, ő általában mindig jelen volt, a többiek meghívására ad hoc jelleggel került sor.²¹

A fejedelemség egyetlen központi kormányzerveként a fejedelmi kancellária tevékenykedett. Felállítására 1556–1557-ben került sor. Az új kancelláriát Csáky Mihály, az Izabella királynéval és gyermekével Lengyelországból visszatért humanista tudós szervezte meg a középkor végi magyar királyi kancellária mintájára.²² Az intézmény két részből állt: a nagyobb kancellária a fejedelem nevében és parancsára a külügyi és belügyi kormányzat minden ágában intézkedett; a kisebb kancellária pedig a fejedelmi táblán az ítéletek meghozatalában segédkezett az itt tevékenykedő két ítélmester révén. A peres ügyekkel kapcsolatos iratkiadás is a kisebb kancellárián történt. Az ítélmesterek jogképzett és a kancelláriai gyakorlatban is jártas szakemberek voltak, akik a táblai bíráskodás törvényességét is felügyelték. A 16. század második felében az erdélyi fejedelmi kancellária a humanista műveltség igazi fellegvára volt. A kancellárok Itáliában – főként Padovában – vagy más külföldi egyetemen tanult tudós, irodalmi és történeti műveket alkotó értelmiségiek voltak, akik az állami kormányzatban vállaltak hivatalnoki munkát.²³

Összegezve elmondható, hogy az Erdélyi Fejedelemség politikai berendezkedését és kormányzati rendjét az erősen koncentrált fejedelmi hatalom határozta meg, amelyben a fejedelem személye magát az államot is megtestesítette. A fejedelemiség az adott korban egy a fejedelem túlhatalmán alapuló, centralizált rendi monarchia volt, amelynek belső államszervezeti és kormányzati változásait nagymértékben korlátozta az ország két nagyhatalom közé szorított állapota. Az állandó külső fenyegetettségtől meghatározott helyzetben a rendek és a fejedelmek is az önálló állam megmaradását tekintették elsődleges célnak, még akkor is, ha a 17. században voltak olyan kedvezőbb periódusok, amikor megcsillant egy kelet-európai dinasztikus monarchia kialakításának lehetősége. Ezek a próbálkozások Bethlen és a Rákócziak alatt rendre elbuktak, így a 17. század végén az oszmánokat visszaszorító nyugati keresztény összefogás Habsburg-hatalom alá vonta a mintegy másfél évszázadig létezett erdélyi magyar államot.

■ JEGYZETEK

1. János király halálához fűzte hozzá Bethlen Farkas történetíró: „...vele együtt a meg nem erősített, sem köz-zés nem tett váradi béke is érvényét veszítette”. Bethlen Farkas: *Erdély története II. "A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571). II–V. könyv.* Ford. Bodor András. A jegyz. írta Kruppa Tamás. Bp.–Kvár, 2002. 39.
2. A keleti Magyar Királyság kifejezés használatára lásd Makkai László: *Erdély története.* Bp., 1944. Később Barta Gábor is átvette a fogalmat, lásd Barta Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése.* Bp., 1979. (Magyar História)
3. Vö. Oborni Teréz: *Kettős függésben: Erdély államisága a 16. században.* Korunk, harmadik folyam, XVII 2007. 7. 33–40.
4. Szakály Ferenc: *Három részre szakadt-e Magyarország 1526 után?* In: *Történelmünk a Duna-medencében.* Kvár–Temesvár, 1998. 74.
5. A speyeri szerződés teljes szövege kiadva: Roderich Gooss: *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690).* Wien, 1911. 189–199. Magyarul: *Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1526–1790.* II/1. Szerk. Sinkovics István. Bp., 1968. 160–168.
6. Bethlen Farkas: *Erdély története III. Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig (1571–1594).* VI–VII. könyv. Ford. Bodor András. Jegyz. Kruppa Tamás. Bp.–Kvár, 2004. 61.
7. Oborni Teréz: *Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571–1575).* In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp., 2002. 291–304.
8. Oborni Teréz: *Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615).* Századok 145 (2011). 4. 877–914.
9. A területi változások áttekintésére Lukinich Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711.* Bp., 1918.
10. Az országgyűlési határozat 1567. szept. 8-án a gyulafehérvári országgyűlésen kelt: „ha ő felségét az úr Isten ez világból kivenné, mű magunk között meg ne szakadoznánk, kiből nagy romlásunk következhetnék, hanem egyenlő akarattal választanánk fejedelmet magunknak, miképpen ezt ő felsége az hatalmas török császárnál is megnyerte volna, és nagy költségével ez választásról levelet szerzett volna.” *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae).* II. 1556–1576. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1876. 335. (Magyar Történelmi Emlékek/ Monumenta Hungariae Historica III/b)
11. Oborni Teréz: *Erdély közjogi helyzete.*
12. Bethlen fejedelemmé választására lásd Papp Sándor: *Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1621).* Századok 145 (2011). 4. sz. 915–973.
13. Az abdnámék nagy része publikálva megtalálható a *Török-magyarkori Államokmánytár* I–VII. kötetiben (szerk. Szilágyi Sándor – Szilágyi Áron. Pest, 1868–1874). Diplomatikai szempontú feldolgozásuk Papp Sándor: *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung.* Wien, 2003. (Schriften der Balkan-Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Nr. 42.)
14. Erdősi Péter – B. Szabó János: *Két világ határán. A hatalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben.* In: *„Kard és Koszorú”. Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei.* Szerk. Hausner Gábor – Kincses Katalin Mária – Veszprémy László. Bp., 2001. 91–105.
15. Lásd Bíró Vencel: *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1541–1690.* Bp., 1917.
16. A fejedelemség országgyűléseire lásd Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései (Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez).* Bp., 1976; Péter Katalin: *Az erdélyi országgyűlés a kora újkori magyar fejlődésben.* In: Benda Kálmán – Péter Katalin: *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben.* (Előadások a Történettudományi Intézetben 6. füzet) Bp., 1987. 13–23.
17. Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben.* Bp., 2005. 29–36.
18. *Approbatae Constitutiones Pars III Tit. I.* In: *Erdély Országának Három Könyvekre osztott Törvényes Könyve.* Kolozsváratt, 1815. 77.
19. Vö. Jakó Zsigmond: *Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban.* In: *Magyarok és románok. I.* Szerk. Déér József – Gáldi László. Bp., 1943. 508–571; Miskolczy Ambrus: *Románok a történelmi Magyarországon.* Bp., 2005. (Kisebbségkutatás könyvek) 61–86.
20. *Approbatae Constitutiones Pars. III. Tit. I.* In: *Erdély Országának Három Könyvekre osztott Törvényes Könyve.* Kolozsváratt, 1815. 78.
21. Az Erdélyi Fejedelemség kormányzati berendezkedésére lásd Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormánya 1540–1690.* Bp., 1980. (A Magyar Országos levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.) vonatkozó fejezeteit; Mezey Barna: *Az erdélyi fejedelemség kormánya Bethlen Gábor korában.* In: *Bethlen Gábor állama és kora.* Szerk. Kovács Kálmán. Bp., 1980. 3–19. Egy-egy korszakban a tanács működésének részletesebb bemutatására lásd Horn Ildikó: *A fejedelmi tanács Bethlen Gábor korában.* Századok 145 (2011). 4. sz. 997–1027.
22. Csáky Mihály gyulafehérvári kanonok, királynéi titkár, erdélyi kancellár (1556–1572). Lásd Jakó Zsigmond: *Csáky Mihály (1492–1572) erdélyi kancellár származásáról.* In: *Uő: Társadalom, egyház, művelődés.* Bp. 1997; Horn Ildikó: *Politikustrékk János Zsigmond udvarából.* In: *Uő: Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történetéhez.* Bp., 2005. (TDI Könyvek 1. Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskolájának sorozata) 23–32.
23. *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig.* Szerk. Makkai László – Mócsy András. Bp., 1986. 518–522.